

PAJTÉNYI DÓRA

Voltaire Pascal-képe

Pascal, mint az "örök ellenfél" vonult be a Voltaire-ről szóló irodalomba. Voltaire-t fiatal korától halála évéig foglalkoztatja Pascal. Ha az olvasó figyelemmel kíséri a különböző mélységű, terjedelmű, de állandóan visszavisszatérő Pascal-bírálatokat - egy izgalmas párbaj körvonalait látja kirajzolódni.

Pontosan nem tudjuk mikor olvashatta Voltaire Pascal műveit, de már 1724-ben idéz tőle egy drámájának előszavában, 1732-ben egyik epikai költeményében Pascal-lal is foglalkozik. Az "örök ellenfél" felbukkan a "XIV. Lajos százada" című történelmi műben és számos levelében is. Legfontosabb forrásunk azonban az "Anti-Pascal": Voltaire megjegyzései, amelyeket Pascal "Gondolatok" című művéhez fűzött három különböző időpontban: 1738-ban, 1734-ben és 1778-ban.

Az első a "Lettres Philosophiques" XXV. leveleként jelent meg 1734-ben "Sur les Pensées de M. Pascal" címmel, ezután következik a "Suite des Remarques sur Pascal", majd a "Dernières Remarques sur Pascal".¹

Előfordulhat, hogy a mai olvasót először zavarba ejti ez a "vita", jóllehet ez a fajta "dialógus" a XVIII. század egyik jellegzetes műfaja, mégis furcsának tűnhet, hogy az impozáns, tekintélyes, a XVIII. században is elismert filozófiai munkához, a "Gondolatok"-hoz Voltaire rövid, látszólag túlságosan könnyed megjegyzéseket fűz.

Voltaire kommentárjainak elemzése során azonban világossá válik, hogy a két filozófus csatájában Voltaire átértelmezi, sőt átalakítja Pascal-t: Pascal elvont filozófiai gondolatait a gyakorlati filozófia szintjére áthelyezve tudja megtámadni Voltaire.

A Voltaire bírálatokból kirajzolódó Pascal-kép így, érthetően, eltér a "**Gondolatok**" Pascaljától. Ez a Pascal Voltaire Pascalja, egy más "kijavított", "korigált" aktualizált Pascal.

A voltaire-i megjegyzéseket olvasva egyre inkább kitűnik, hogy Voltaire egészében nem egy filozófiai rendszerrel vitázik, hanem egy világgéppel száll szembe, ezzel állítja szembe a kezdetben még kialakulatlan, nem megfogalmazott, de egyre inkább rendszereződő voltaire-i világgépet.

A Voltaire-ről szóló szakirodalom természetesen sohasem mulasztja el, legalábbis megemlíteni a Voltaire-Pascal ellentétet, a felvilágosult filozófus bírálatait. Nem találtam azonban Magyarországon olyan természetű munkát, amely részletesebben foglalkozna ezekkel a bírálatokkal, illetve amely ezt a voltaire-i - Pascal-képet egészében felrajzolná.

Dolgozatomban felhasználtam Andre Maurois és Gustave Lanson Voltaire-ről írt munkáinak megfelelő részeit.²

Nagy segítségemre volt Theodore Besterman:

Voltaire című monográfiája, főként Voltaire angliai éveivel kapcsolatban; Simone Goyard-Fabre: "**La philosophie des Lumières en France**" című munkája; Pierre Magnard Pascal-ról írt doktori disszertációja és Roland Barthés: **Essais critiques**-jének Voltaire-ről szóló elemzése.

Rene Pomeau foglalkozik legrészletesebben az Anti-Pascal kérdésével, aki a "**La religion de Voltaire**" című művében összefoglalja a téma irodalmát is.³

Elsősorban azonban a konkrét Voltaire-szövegekre támaszkodtam elemzésemben, mind az **Anti-Pascalt**, mind a levelezést illetően.⁴

Dolgozatom egyik célja az volt, hogy végigkísérjem Voltaire Pascallal vívott csatájának állomásait, ezért részletesen foglalkozom a bírálatok megírásának körülményeivel is, amelyek sok kérdésre magyarázatot adnak. Ugyanakkor annak a Pascal-képnek lényeges vonásait is megpróbálom összefoglalni, amely igazából nem Pascal filozófiájának szempontjából érdekel bennünket, hanem Voltaire gondolkodásmódját, világképét jellemzi.

Nem véletlenül nevezzük Voltaire bírálatait "harcnak" a már hatvan éve halott "ellenféllel" szemben. Voltaire megjegyzéseit olvasva, amelyeknek mindegyik sorából csak úgy árad az indulat, a harci kedv, amelyekben egy-egy ártatlannak tűnő szó is ügyesen elhelyezett vágás lehet az ellenfél filozófiáján - belátjuk, hogy igenis "csatáról" van szó.

De miért lett éppen Pascal, a VII. század egyik legmélyebb gondolatrendszerű filozófusa Voltaire számára "örök ellenfél"? Lanson szerint éppen megingathatatlansága csábította támadásra Voltaire-t.

"Az ellenfelet jól választotta meg. Pascal volt a kinyilatkoztatott vallás egyetlen védelmezője, aki számított valamit a francia irodalomban és az olvasó szemében."

Voltaire a "*Dernières Remarques sur Pascal*" című munkájában maga is indokolja ezeket a visszatérő bírálatait. Miután a bevezetőben röviden és szellemesen végigfutott a janzenista-jezsuita háború történetén, ami "sajnos beszennyezte XIV. Lajos szép századának végét" - rátér Pascalra.

"...a számtalan örök vitázó közül egyedül Pascal maradt fenn, mivel ő volt zseniális. Fennmaradt ő százada romjain."⁵ (Nyilvánvalóan a vallás védelmezői közül. Descartes a XVII. század másik nagy filozófusa Voltaire szerint egyébként ekkor már Newton által legyőzött tekintély.)"

"Régóta készülök rá, - írja Voltaire egy 1733-as levelében - hogy megívjak ezzel az óriással. Nincs olyan katona akit ne lehetne megsebezni páncéljának gyenge pontján."

Tudjuk, hogy 1734-ben, "**Lettres philosophiques**" XXV. leveleként megjelentetett bírálat volt Voltaire első komoly csatája Pascallal. Nem egyszerre írta maga is utal rá a műben, hogy folyamatosan készültek a megjegyzések, hogy már évek óta foglalkoztatta Pascal. 1724-ben az "**Herode et Marianne**" című drámájában idéz tőle. 1732-ben a "**Mercure**" című folyóiratban megjelent filozófiai - értekező-versében ír először hosszan Pascal-ról.

"Az emberi szívben olvasva gyakran elpirulok. Nagy gonddal vizsgálom a híres Pascal-nak, a satirikus bigottnak torz irományait, szétszórt alkotásait, energikus stílusát; látom, hogy ez az egyedülálló elme túl gyorsan tűzbejön. Harcolok túlzott szigorúsága ellen. Aria tanítja az embereket, hogy gyűlöljék magukat - vele szemben én szeretni tanítom őket."

Ez a vers előlegezi az első bírálatot. Egyrészt igyekszik meghatározni kritikájának célját: az emberi méltóság, nagyság, az ember önmagában való hitének megóvását a "dévot satirique" ellenében.

Másrészt már itt felbukkan Voltaire sajátos, élete végéig megmaradó álláspontja Pascallal kapcsolatban: nem Pascal vitathatatlan nagyságát akarja lerombolni, zsenialitását kétségbe vonni, hanem néhol módosítani, helyreigazítani,⁷ a XVIII. század számára elfogadhatóvá tenni. Nem tudja elfogadni, hogy Pascal befejezetlen, rendezetlen művét a Port-Royal adja ki, sajátítsa ki magának.⁸ Voltaire tehát kiadja a "**Lettres philosophiques**" című művét 1734-ben: a huszonnégy "**Angliai levél**"-hez csatolva a huszonötödiket: a megjegyzéseket Pascal "**Gondolatok**" című művéről.

Feltűnő, hogy Voltaire mennyire ragaszkodott ahhoz, hogy Thieriot, a kiadója, a Pascal-bírálatot csatolja az "**Angliai levelek**"-hez, ne az "**Izlés templomát**", ahogy ezt

Thieriot előzőleg tervezte! Egy 1733-as kiadójához írt levélben hosszan indokolja is miért akarja így. Voltaire gyakorlati érvekkel igyekszik meggyőzni a kiadót: felhívja Thieriot figyelmét a Pascal-kritika kiadásának anyagi előnyeire, hiszen várhatóan nagy érdeklődést fog kelteni. Ugyanakkor kijelenti, hogyha már támadni fogják az "**Angliai levelek**"-ért és a Pascal-bírálatért - szeretne egyszerre "túlesni rajta".

Többféle magyarázat létezik arra vonatkozóan, miért csatolta Voltaire az "**Angliai levelek**"-hez a tőlük témában, formában annyira különböző Pascal bírálatot.

Lanson és Simone Goyard-Fabre szerint a pascali téziseket támadva Voltaire a katolikus egyház elleni támadást folytatja más szinten, mint az "**Angliai levelek**"-ben: "a pamfletíró helyére a filozófus lép".

Boullier szerint, aki Voltaire Pascal-bírálatának első kritikusa volt a "**Defense de Pascal**"⁹ című művében - Voltaire a jezsuiták "kegyeit" akarta elnyerni a XXV. levéllel. Ez utóbbi azért nem valószínű, mert Voltaire, mint leveliből kiderült inkább támadásra számított a jezsuiták részéről.¹⁰

Azt hiszem, a XXV. levél nem tekinthető egyszerűen az egyház elleni támadásnak sem, hiszen a "**Lettres philosophiques**", amelynek ez a levél szerves része elsősorban az emberi nagyságban, alkotóerőben, a fejlődésbe, a megismerésbe vetett hit manifesztuma - a dogmatikus vallást is mint ennek a fejlődésnek az akadályát támadja.

Talán itt találjuk meg a választ arra, miért ragaszkodott Voltaire ahhoz, hogy a Pascal-bírálatot ez a mű foglalja magába. Voltaire-t az angliai tartózkodás nemcsak lelkesítette, de meg is erősítette.

1734-ben, felvértézve az angol példával támogatva Newton, Locke, Pope gondolataival - szembeszáll végre az őt régóta foglalkoztató, de eddig túl erősnek bizonyuló Pascallal.

Van még egy érdekes jelenség, ami az előbb kifejtett elgondolásomat támasztja alá. Voltaire ugyanis az idézett versben csak miután Newton tanítványának vallotta magát tért

rá Pascalra. Ugyanígy az 1738-ban írt "**Suite des Remarques sur Pascal**" megjelenési dátuma is kötődik Newtonhoz.

Voltaire épp ebben az évben fejezi be és adja ki Newton-fordítását.⁹

Nem lehet véletlen, hogy a csodálattal figyelt, haladó, tevékenységi lázban égő Anglia és az olyannyira modern filozófusnak tartott Newton ilyen gyakran megjelennek a Pascal-bírálatok háttérében. Ezenkívül a kortárs angol filozófusok közül Pope optimista filozófiája jelentős rokonságot mutat Voltaire 1734-es világképével. A két filozófus személyes ismeretsége a hatást valószínűvé teszi.¹⁰

Voltaire bírálata kortársainak véleményével találkozott. Pascalt támadva egy gazdag, bizakodó, élénk XVIII. századot érezhetett a háta mögött, amely feltétlenül hitt a haladásban, az emberi boldogságban - és kész volt megtámadni ezt a "fennkölt embergyűlölőt" és pesszimista gondolatait az ember nyomorúságáról. "Először is megjegyezném, hogy soha életemben nem találkoztam senkivel, aki ne csodálta volna ezt a könyvet¹¹ és, hogy az utóbbi három hónapban többen bevallották nekem, hogy mindig is úgy gondolták: ez a könyv tele van hamis gondolatokkal." - olvashatjuk Voltaire egyik levelében.

Az **Anti-Pascal** második darabjának, a "**Suite des Remarques sur Pascal**" keletkezésével kapcsolatban felmerült a kérdés, hogy vajon Voltaire kihagyta ezeket a megjegyzéseket a "**Lettres philosophiques**"-ból vagy valóban folytatásról van szó, Voltaire 1734 után született bírálatairól?

A vita eldöntése nem fontos témánk szempontjából inkább csak az **Anti-Pascal** első két darabja közötti hasonlóságot hangsúlyozzuk; a bírálatok tematikailag nem mutatnak eltérést, nem is élesebbek, vagy "veszélyesebbek" - talán csak kevésbé kidolgozottak, megszerkesztettek.

Érdekesebb a "**Dernieres remarques**" megírásának előzménye a voltaire-i Pascal-kép szempontjából: a "**Gondolatok**"-nak 1776-ban, Párizsban vagy Avignonban megjelent Condorcet-Voltaire féle, meglehetősen furcsa

kiadása. A pascali gondolatok itt Voltaire kritikushelyreigazító megjegyzéseivel ellátva és Condorcet előszavával ("Eloge de Pascal") jelentek meg.

Voltaire szinte túlzó elragadtatással ír leveleiben erről a "Pascal-Condor"-ról (ő maga nevezte el így). 1777-ben ezt írja D.' Alembert-nek:

"A mi Blaise-ünk sikere új korszakot jelent."¹⁴

Egy másik, ugyancsak 1777-es levelében pedig ezt olvashatjuk: "Madrid még nincs abban az állapotban, hogy olvashassa a Pascal-Condor-t; de sok erre méltó ember van Párizsban, sőt még vidéken is. Ime ez az én vigasztalásom. Jó lenne egy kicsit elterjedtebb kiadás."¹³

Voltaire ezt a kiadást 1778-ban, saját költségén valóban újra megjelenteti Genfben. Bizonyos, hogy mások is osztoztak a lelkesedésében, hiszen ez a kiadás többször megjelent még a XIX. század folyamán is - párhuzamosan más Pascal-kiadásokkal. Még 1887-ben is elismereik a Condorcet-Voltaire féle kiadást, mint ami "olvasmányos, világos, nemesnyelvezetű, élénk és meggyőző." (N. David)

Furcsának tűnik, hogy Voltaire ennyire fontosnak tartotta az "ellenfél" művének megjelentetését, de Voltaire mindig is adózott Pascal zsenijének, csodálta mint író. Ezt állandóan hangsúlyozza az "Anti-Pascal" mindhárom darabjában; és többször említi, indokolja, a "XIV. Lajos százada" című történelmi művében is.¹⁴

Az "Anti-Pascal" alapos elemzése segít közelebb jutni a voltaire-i Pascal képhez és a voltaire-i gondolkodásmódhoz is.

A Pascal-bírálatok talán legfontosabb tulajdonsága, hogy Pascal rendszerré formálódó, mély, metafizikus filozófiai gondolataival állnak szemben Voltaire megjegyzései, gondolatai, amelyeknek legfontosabb jellemzője az utilitarizmus.

A két filozófus gondolatai tehát elvontságuk szintjében különböznek és ez tükröződik az eredeti mű, illetve a voltaire-i bemutatás tematikai eltéréseiben, a két író

stílusában stb. Ha összevetjük az "Anti-Pascal" három darabját a pascali "Gondolatok" tematikájával, feltűnik, hogy legteljesebb a "Lettres philosophiques" XXV. levele. Itt ugyanis, noha csakúgy, mint Pascalnál, a megjegyzések legnagyobb hányada két téma köré csoportosítható (az emberről alkotott felfogás és a vallás), - a Pascalnál előkerülő többi téma is felbukkan, igaz néha csak egy rövid idézet erejéig. (Biblia, szórakozás, zsidók, fogadás, eredendő bűn, Montaigne, irodalom.)

Voltaire és Pascal elképzelése az emberről alkotott képben, az ember helyzetének meghatározásában különbözik leginkább. Dolgozatomban ezért ezt a témakört elemeztem részletesen.

Simone Goyard-Fabre szerint Voltaire lényegében a XVII. század antropomorfista szemléletével száll szembe, amely az embert kiemeli a természet rendjéből, megkülönböztetett helyet keresve számára.

"Voltaire egyértelműen visszautasítja azt a finalista elképzelést, mely a világegyetem középpontjába helyezte az embert." - írja Simone Goyard-Fabre.

"Az ember a megfelelő helyen van a természetben, magasabb rendű az állatoknál, melyekhez szerveinél fogva hasonlít - alacsonyabb rendű más létezőknél, melyekhez valószínűleg a gondolat révén hasonló. Ő is - mint minden amit látunk - jóból és rosszból van összegyúrva, örömből és fájdalomból." - írja Voltaire a "Lettres philosophiques"-ben.

Ahhoz, hogy megértsük ezt az alapvető különbséget Voltaire és Pascal felfogása között, meg kell vizsgálnunk mire alapozza Pascal gondolatmenetét. Pascal híres koncepciója az emberi természet kettősségéről, az emberi gyöngegről az eredendő bűn problémájához nyúlik vissza, amely Szent Ágoston óta egyik kedvelt témája a vallásos irodalomnak. E szerint egyedül az eredendő bűn magyarázhatja az emberi természet kettősségét, azt, hogy noha az ember elég erőt érez magában a felemelkedéshez, mégis állandó bukásra,

visszahullásra ítéltetett, léte beteljesületlen marad.

Pascal paradoxonnak látja az emberi természetet - "állapotunk bonyolultságának minden kibogozhatatlan szála ebbe a kifürkészhetetlen mélységbe vezet; annyira, hogy az ember felfoghatatlanabb e titok nélkül, mint amilyen felfoghatatlan maga e titok az emberi agy számára." Pascal szerint ehhez a titokhoz, az eredendő bűnhöz "nem is nyughatatlan elménk csillogó erőfeszítései, hanem csupán eszünk megalázkodása vezethet el bennünket." Voltaire nem fogadja el ezt a magyarázatot: "Hát lehet így érvelni: az ember felfoghatatlan e nélkül a felfoghatatlan titok nélkül?" - Olvashatjuk szellemes "válaszát" a "**Lettres philosophiques**"-ben.

Voltaire egyébként a "felfoghatatlan" eredendő bűnt egyszerűen nem létező fogalomnak tekinti, mint ahogy azt később a Filozófiai Szótárában ki is fejti.¹⁵

Pascal gyöngé, önmaga számára is érthetetlen, a végtelenek közt hanyódo emberével állítja tehát szembe Voltaire a XVIII. század ember-felfogását: "az ember pedig az, aminek lennie kell" - tevékeny életet élő, szórakozó, boldogságot kereső ember. A "benne rejlő állítólagos ellentétes tulajdonságok ... az emberi összetettségnél nélkülözhetetlen alkotói."

A pascali emberkép leglényegesebb eleme, az emberi természet kettőssége ellen érvelve Voltaire köznapi példát hoz, és az embert visszahelyezi a lények láncolatába: a hizelgő és harapó kutya; a csibéit gondosan nevelgető, majd teljesen elhagyó tyúk "kettős természetével" érvel.¹⁶

Az egyik megjegyzésben - válaszul Pascal ékesszólóan megfogalmazott, mélyen filozófikus gondolatára, ami általánosságban idézi az emberi nyomorúságot - Voltaire egy barátja levelével (valóban létező levéllel!) válaszol.¹⁷

Később pedig így folytatja:

"Mikor Párizst vagy Londont nézem, semmi okom sincs abba a kétségbeesésbe süllyedni, amiről Pascal beszél - egy várost látok, amely legkevésbé sem hasonlít lakatlan szigethez, zsúfolt, fényűző, művelt..." Pascal elvont értelmű "lakatlan

szigetét" Voltaire konkrét értelemben vizsgálja és teljesen alaptalannak találja...

Voltaire az ember alapvető tulajdonságának tartja a cselekvést és a tevékenykedés szükségszerűségét gyakorlati példával bizonyítja: "Az ember cselekvésre született, ahogy a lángnyelvek magasra tartanak, és a kő lefelé esik.

A szórakozásról ("divertissement") alkotott különböző felfogásuk egyrészt a különböző ember-képre - másrészt a "két szinten" folytatott vitára vezethető vissza. Pascal szerint a szórakozás elítélendő, mivel eltérít a sorsunkról való elmélkedéstől. Voltaire óvja az embert a semmittevéstől és a hiábavaló elmélkedéstől, szerinte a szórakozás "inkább boldogságunk eszköze, mint nyomorúságunk átérzése.¹⁸

Az ember számára egyedül üdvoztató utat Pascal tehát abban látja, hogy elmélkedései során megértve jelentéktelenségét Isten felé fordul, míg Voltaire a cselekvést látja a boldogság egyedüli forrásának. Ez vitájuk legsarkalatosabb pontja.

Az **Anti-Pascal**-t olvasva feltűnik, hogy mennyire különböző az egymást váltogató "gondolatok" és "megjegyzések" stílusa! "Pascal egybefogott, befeléforduló, a tragikus hangnem felé hajló. Voltaire szétszórt, kitárulkozó és inkább a tréfálkozás felé hajlik" - írja Pomeau.

Valóban, Voltaire bírál, csipkelődik, gúnyolódik, felkiált, felháborodik, kérdőre von - amivel azt akarja elérni, hogy az olvasó is szinte jelenlévőként kövesse az előtte zajló vitát. "Mit válaszolna M. Pascal annak az embernek, aki így szól hozzá?" - Fordul például Pascalhoz a III. megjegyzésben.

Az első két Pascal-bírálat és a "**Dernières remarques!**" némileg eltér stílusában.

"Az ember egyáltalán nem talány, ahogy azt Ön elképzeli, csak azért az örömeért, hogy megfejthesse" - Főként az ilyen finom "oldalvágások jellemzőek az első bírálatra. Az 1777-es bírálat hangja néha valamivel élesebb:

"Igen, Ön a dicsőség után fut azzal, hogy a jezsuiták ostoraként, a Port-Royal védelmezőjeként, a janzenizmus apostolaként, a keresztények megreformálójaként lép föl..."

A "Dernières remarques" stílusára is jellemző egyébként a könnyed, szellemes csipkelődés. De, ami a legérdekesebb, hogy Voltaire egyik leveléből nyilvánvalóan kiderül: igenis tudatosan írt ilyen stílusban filozófiai témákról!¹⁹

"Éppen most olvastam újra a félig frivol, félig tudományos 'Angliai levelek'-et. Valójában ami a legtünékenyebb ebben a kis műhen az az, ami a filozófiára vonatkozik és ezt fogják legkevesebben olvasni. Hiába mondjuk, hogy a század a filozófiai százada. Mégsem adtal el 200. példányt Maupertuis kis könyvéből... Szerencsére megpróbáltam élnékké tenni ezeknek a témáknak a szárazságát és a nemzeti izlése szerint fűszerezni őket."

Voltaire tehát igen gyakorlati érveléssel indokolja stílusát: érdekessé, olvasmányossá, így nagyobb hatásúvá, nagyobb közönség meggyőzésére alkalmassá akarta tenni a filozófikus témát.

A voltaire-i stílus egyik jellemzője az idézés módja az Anti-Pascal-ban. Voltaire ugyanis sehol nem utal oldalszám, vagy sorszám szerint a pascali gondolatokra: idézi őket. Megvizsgáltam tehát vajon Voltaire szövegében idézte-e Pascalt minden esetben?

Voltaire sosem változtatott Pascal szövegén, mindig pontosan, hűen idéz. Viszont ezek az idézetek feltűnően rövidek, és visszakeresve őket a "Gondolatok"-ban kiderül, hogy Voltaire gyakran kiragad egyes sorokat, bekezdéseket szövegkörnyezetükből, a gondolatmenetből. Sokat segít ez a módszer a bírálónak, hiszen megjegyzései így lesznek igazán találóak csattanóak. Ha például a XI. idézetet Voltaire hosszabban folytatná, túl messzire kerülne a "Cela est contre tout ordre" mondattól - és nem kezdhetné' szellemesen, bírálatát így. "Cela est selon tout ordre"²⁰

Az idézés gyakran csak ürügy Voltairenek, hogy saját gondolatait fejthesse ki. A IX. "gondolatban" Pascal a

zsidók őszinteségéről beszél, akik saját bizonyítékát, a Szent Könyveket híven őrzik. A IX. "Gondolatban" Pascal a zsidók őszinteségéről beszél, akik saját hűnösségük bizonyítékát, a Szent Könyveket híven őrzik.

Voltaire válasza nemcsak, hogy gyakorlati konkrét példa az általános emberi őszinteségről (tehát nem kimondottan "válasz" Pascalnak) hanem egyben nagy emberismeretről is tanubizonytságot tesz.²¹

"Igazság a Pireneusokon innen - tévedés a túlsó oldalon." Pascal mondata talán csak ürügy volt Voltaire-nek, hogy ostorozni kezdje a francia törvénykezés belső ellentmondásait!²²

Befejezésként megpróbálom megrajzolni Voltaire sokat emlegetett Pascal-képét és eldönteni, változott-e ez a kép Voltaire életében, vagy lényegét tekintve ugyanaz maradt.

Először is nem szabad elfelejtenünk, hogy Pascal mindvégig Voltaire "örök ellenfele" maradt.

A párba j annyiban egyéni volt, hogy benne saját kételyeit is megpróbálta legyőzni, ugyanakkor a felvilágosodás filozófusaként²³ kötelezte el magát, tehát harcát nyílt színen vívja "egy olyan ember ellen, mint Pascal, akit a mindennapi elmék alig mernek még csak megvizsgálni is."

Voltaire Pascal-képének tehát egyik leglényegesebb eleme, hogy Voltaire nagyra tartotta Pascalt, elismerte, tisztelte zsenialitását. De még az 1776-os, tehát a már "helyreigazított" Pascal-kiadáshoz is fűzött néhány megjegyzést, bírálatot.

Mert amellett, hogy tisztelte és nagyszerű írónak, sőt nagy gondolkodónak tartotta Pascalt, Voltaire soha nem tudott egyetérteni vele. Utolsó műveiben többször találunk a pascali szövegekhez hasonló gondolatokat. R.Pomeau ezt Pascal hatásaként, sőt győzelmeiként értékeli.²⁴ Véleményének azt a részét elfogadhatjuk, hogy Pascal bizonyos kételyeket erősített meg Voltaireben, tehát, hogy vele vitázva lényegében önmagával is harcolt. Véleménye azonban Pascal

filozófiájáról alapvetően nem változott, hiszen a halála előtti évben írt "Dernières remarques sur Pascal" - a pascali világrépről megfogalmazott végső válasznak tekinthető. Az egyik utolsó megjegyzés az öreg, beteg Voltaire mélységes életszeretét tanúsítja. Voltaire itt egy párizsi estét ír le, színházzal, vacsorával és így fejezi be a gondolatát "akkor így szólok Pascalhoz: Mon grand homme, etes-vous fou?"²⁵

Pascal a XVII. század tekintélyét, a vallás védelmezőjét, a janzenisták "apostolát" is jelentette Voltaire-nek. Ugyanakkor egy világrépet, egy életérzést jelentett, Voltaire ezt érzi minden gondolat mögött, ezért siklanak el bírálatai többször a konkrét téma mellett. Ezért válaszol néha félre. Próbálja cáfolni azt, ami talán csak a sorok mögött van: az emberi élet hiábavalóságának, az ember kicsinységének, tehetetlenségének hirdetését.

Voltaire ezt nem tudta elfogadni. A "Dernières remarques..."-ban Voltaire emberileg próbálja megérteni Pascalt. De stílusával, szerkesztésmódjával, gondolataival mindvégig egy gyakorlatias, optimista világrépet igyekszik Pascallal szembeállítani.

JEGYZETEK

1. Magyarul:

- M. Pascal "Gondolatok" című művéről,
 - A Pascalról szóló megjegyzések folytatása,
 - Utolsó megjegyzések Pascalról,
- A továbbiakban a címekre franciául fogok hivatkozni.

2. ANDRE MAUROIS: Voltaire,

GUSTAVE LANSON: Voltaire,

"Letres philosophiques"-LANSON kritikai kiadásában,

3. RENE POMEAU: La religion de Voltaire,

Paris, 1974.

4. The complete works of Voltaire

Theodore Besterman, 1977.

Oxford

(Voltaire fondation)

5. "De tout de disputeur eternel, Pascal seul est reste, parce que seul il etait un homme de genie. Il est encore debout sur les ruines de son siecle."

6. "A une Dame soi-isant telle"

Je lis au coeur de l'homme et souvent j'en rougis.

J'examine avec soin les informes ecrits,

Les monuments epars, et le style energique

De ce fameux Pascal, ce devot satirique,

Je vois ce rare esprit trop prompt a s'enflammer

Je combats ses rigueurs extremes.

Il enseigne aux humains a se hair eux-memes,

Je voudrais, malgre lui, leur apprendre a s'aimer"

7. A "Letres philosophiques" XXIV. levelében Cornaille,

Moliere, La Fontaine nyelve korrigálást javasolja,

itt még ennél is többről van szó!

8. Pascal művét halála után janzenisták adták ki, ez a Port-Royal-féle kiadás, amelyet Voltaire is elvasott!

9. A jezsuiták szerint Voltaire túl messzire ment az eredendő bűn kérdésében.
10. Pomeau ugyan hangsúlyozza, hogy Pope "nem inspirálója, csak igazolója volt Voltaire filozófiájának, emerképének. Csak a "Letres philosophiques" befejezése és kiadása után olvasta Pope: Értekezés az emberről című művét. Lanson is és Pomeau is a két mű megjelenési évszámával bizonyítja, hogy Pope nem hatott közvetlenül Voltaire-ra. Szerintem viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Voltaire Angliában sokat találkozott Pope-pal, gyakran vacsoráztak együtt. Majdnem biztos, hogy Pope legalábbis megerősítette Voltaire felfogását - maga is megerősítést nyerve.
11. Idézet Voltaire egy 1735-ös leveléből.
12. "Le succes de notre Blaise est une grande epoque."
13. "On n'est point en etat de lire le Pascal-Condor a Madrid, mais il y a encor bien des gens dignes de le lire a Paris, et meme en Province. Voila ma Consolation. Il serait bon qu'il y en eut une edition un peu plus repandue."
14. Pascal "Vidéki leveleit" dicséri itt:
 "Az ékesszólás minden fajtáját megtaláljuk benne... Moliere legjobb komédiáiban sincs annyi íz, mint az első levelekben és Bossuet sem lehetne fenköltebb, mint az utolsók."
15. Voltaire nem létező fogalomnak tekinti az eredendő bűnt, mivel nem szerepel a Szentírásban.
16. Lásd a IV. megjegyzést (Lettre philosophiques XXV. levele).
17. Lásd a VI. megjegyzést.
18. Lásd a XXXV. és a XXXVII. megjegyzéseket.
19. Idézet Voltaire 1733-as, Formont-hoz írt leveléből.
20. "Ez mindenféle rendnek ellentmond."
 "Ez nagyon is beleillik a dolgok rendjébe."

21. Idézet Voltaire IX. megjegyzéséből.

"Ha egy prédikátor felmegy a szószékre és így szól a franciákhoz: - 'Szerencsétlenek vagytok, se szivetek, se tartásotok nincs, Hochstedt-nél és Ramillies-nál azért vertek meg benneteket, mert képtelenek Voltatok megvédeni magatokat' - megkövezik! Ha viszont így szól: ' - Istennek kedves katolikusok vagytok, gyalázatos bűneitek sértették az Eget, így hát kiszolgáltattott titeket az eretnekeknek...' - így már szeretni fogják!"

22. Idézet a "Dermieres remarques sur Pascal"-ból.

23. Ismerjük az Enciklopédia filozófus - fogalmát, mely szerint az ész vezérli minden cselekedetében és az, hogy a többi embernek használjon.

24. Lásd Pomeau: La religion de Voltaire p. 415-416.

26. "Én nagy emberem - Ön örült."